

DALIBOR PRIX, KRUŽBOVÁ OKNA PRESBYTÁŘE MĚSTSKÉHO KOSTELA V UNIČOVĚ. O CESTĚ JEDNOHO MOTIVU NAPŘÍČ 13. STOLETÍM Z FRANCIE NA MORAVU.

Vydal Ústav historických věd Slezské univerzity v Opavě, náklad 300 výtisků, 422 stran, 199 vyobrazení.

Obsáhlá studie se zcela vymyká monografickým pracím české uměleckohistorické literatury, věnovaných středověké architektuře. Jejím hlavním předmětem totiž není postižení stavebního vývoje městského kostela v Uničově, jakkoli je jeho gotické výstavbě věnována rovněž velká pozornost, ale vysledování analogií a pravděpodobného původu motivů oken jeho presbytáře. Jde o mimořádně složitý a pracný úkol, který je řešitelný pouze formou zevrubné srovnávací studie, vyžadující jak orientaci v obsáhlé zahraniční literatuře, tak i nezbytnou časově náročnou práci v terénu. Je zřejmé, že již jen pokusy o zpracování podobných témat ve srovnatelné podrobné míře byly za komunistického režimu v důsledku uzavření hranic pro naprostou většinu badatelů prakticky nerealizovatelné.

V první části knihy, nazvané „Městský farní kostel v Uničově“, autor předkládá přehled nejstarších dějin uničovského kostela. Dovojuje, že dochovaná stavba je zřejmě druhým kostelem na tomto místě, která nahradila starší svatyni, vybudovanou poměrně časně vzniklou městskou komunitou v první polovině 13. století. Analýza postupu výstavby kostela předpokládá, že nejdříve byl postaven presbytář se sakristií po jeho severním boku (1290–1300) a záhy poté, či snad již souběžně, došlo k budování západního dvojvěží (1300–1320). Pak došlo ke stavbě spodní části západní zdi mezi věžemi s lineárním portálem a zamýšleným podklenutím mezivědní empory (1320–1330). Současně byly zvyšovány obě věže a budovány obvodní zdi trojlodí včetně spodní části schodišťové věžičky při jihovýchodním nároží jižní věže (1330–1350). Poté měla následovat dostavba trojlodí a jeho zastřešení (1360–1365). Zaklenutí trojlodí autor předpokládá někdy v letech 1360–1381/1394, dostavbu západní zdi mezivěží s velkým kružbovým oknem a zaklenutí empory datuje až do let 1390–1420. Gotická výstavba kostela se uzavřela až na přelomu 15. a 16. století ortogonální částí jižní věže a kaplí po jižní straně presbytáře. Jednotlivé fáze výstavby kostela, dokonce včetně základového vkopu pro obvodní zdi trojlodí, jsou prezentovány formou instruktivních axonometrických pohledů.

Těžištěm práce je obsáhlá druhá část „Kružbová okna uničovského presbytáře ve slohových souvislostech“. Na severní straně barokně upraveného interiéru presbytáře se dochovala dvě kružbová okna, náležející jeho původní výstavbě, zaslepená v důsledku připojení nástavby nad sakristií. Kružba je tvořena dvojicí lomených oblouků, jejichž vrcholy jsou vyplněny jeptiškou, nad níž je umístěn volný ostroluký trojlíst. Vrchol okna zaujímá čtyřlíst v kruhu, pootočený o 45 stupňů. Právě takto situovaný čtyřlíst je motivem, jehož výskyt se autor rozhodl podrobně sledovat.

Úvodem předkládá stručný přehled zpracování tohoto motivu v dosavadní literatuře, poté následuje kapitola věnovaná moravským a českým kružbám s tímto motivem v kontextu středoevropské gotické architektury. Z nejbližšího okolí Uničova autor uvádí poněkud jednodušší

kružbu okna presbytáře kostela sv. Mikuláše v Šumvaldě. K nejstarším uplatněním tohoto motivu řadí slepé kružby na torzu sochy sedícího Krista z Olomouce. Dále jsou předloženy analogické kružbové vzorce ze Slezska a v závěru je poukázáno na význam katedrály v Magdeburku.

V následující, nejdelší kapitole „Kružbová okna s pootočenými čtyřlísty v zemích západně od Rýna“, obsahující zasvěcenou a velmi podrobnou sondu do francouzské gotické architektury, která se však neomezuje na neznámější katedrály, ale zabývá se též příslušnými prvky menších a mnohdy méně často uváděných sakrálních staveb, autor přesvědčivě dokládá zevrubnou znalost tohoto materiálu. V navazující kapitole „Duryňské souvislosti“ je zdůrazněn význam stavby městského kostela sv. Blažeje v Mühlhauseu a zejména trojchórového závěru kostela Panny Marie v Arnstadtu, reagujícího na francouzskou architekturu pozdní doby krále Ludvíka IX., připojenému ke staršímu trojlodí. Vedle schémat kružeb oken autor zasvěceně analyzuje též motiv podchycení prutů profilace oken drobnými kružbovými konzolkami, přičemž opět zdůrazňuje jejich výskyt v Arnstadtu.

V třetí části knihy, nazvané „Závěrečné úvahy“, autor řadí architekturu uničovského kostela do kontextu dobové

stavební produkce v českých zemích a poukazuje na inspiraci z durynského prostředí, která se však omezovala jen na dílčí motivy a nespočívala v převzetí celkové koncepce tamních, jen o málo starších staveb. V souvislosti se vztahy k Duryňsku autor připomíná návštěvy krále Václava II. v Erfurtu u krále Rudolfa v roce 1290, které sice sotva mohly vést k přímému ovlivnění architektonické produkce na Moravě tamními vzory, ale zřejmě vedly k posílení komunikace s tamním prostředím také na úrovni městských elit.

V závěrečné části „Shrnutí“ autor stručně rekapituluje obsah celé knihy a prezentuje zde devět schémat vybraných kružeb. V závěru publikace nechybí místní a jmenový rejstřík, jakož i německé resumé, které však poněkud překvapivě zaujímá jen necelých sedm stran.

Drobnou poznámku vyžaduje určitý rozpor mezi náčrtem kružby oken uničovského presbytáře, provedený pro autora charakteristickým kultivovaným grafickým způsobem (obr. 90 na s. 124), který však v proporcích zcela neodpovídá fotografiím na předchozích stránkách. Tuto skutečnost je ovšem třeba vnímat především jako konkrétní poukaz na dlouho trvající fatální deficit kvalitní a věrohodné měřické dokumentace historické architektury u nás a nikoli jako výtoku autorovi.

Určité rozpaky snad může vzbuzovat jen úvaha, předpokládající samostatnou orientaci objednavatelů stavby městského kostela v kulturně historické oblasti. Příslušníci městské reprezentace jistě sledovali budování podobných staveb v okolních a patrně i vzdálenějších městech, kam je přiváděly jejich hospodářské vztahy, do jemných nuancí geometrického základu utváření architektonických článků však mohli být sotva zasvěceni, neboť toto „know how“ prakticky nebylo dosažitelné jinak, než dlouhodobou praxí v kamenické huti. Spíše tedy než o konkrétní objednávku ze strany stavebníků kostela, šlo o projev oné autorem zmiňované hry s architektonickými detaily, jejíž podivuhodné výsledky sice mohly být nezasvěcenými obdivovány, ale jejíž podstata jim s největší pravděpodobností unikala.

Na závěr této stručné recenze by se slušelo vyjádřit naději, že tato výjimečná kniha nezůstane osamocena a že se budeme mít možnost časem dočkat obdobně zpracovaných témat, zaměřených na genezi dalších architektonických detailů gotické architektury v českých zemích v pojetých v nejširších souvislostech. Vzhledem náročnosti takové práce spíše však vyvstává určitá pochybnost, že se tak stane pouze tehdy, pokud se takového obtížného a mimořádně pracného úkolu opět ujme Dalibor Prix.

JIŘÍ VARHANÍK

DALIBOR PRIX, KRUŽBOVÁ OKNA PRESBYTÁŘE MĚSTSKÉHO KOSTELA V UNIČOVĚ. O CESTĚ JEDNOHO MOTIVU NAPŘÍČ 13. STOLETÍM Z FRANCIE NA MORAVU.

Slezská univerzita v Opavě, Opava 2014, 422 stran.

Objemná kniha vzbudí výrazný dojem ještě předtím, než ji otevřeme. Sice má výtvarně mdlou obálku, kdo si však přečte její název, stěží se ubrání pochybám, zda je vůbec smysluplné věnovat tolik stránek tématu tak subtilnímu, jak jsou okna jednoho kostela. A zároveň bude váhat, zda bude taková kniha poučná pro badatele mimo úzký okruh specialistů na vrcholně středověkou sakrální architekturu, případně snad ještě užší okruh specialistů na tvarosloví gotických tesaňských článků. Zájemce o středověké stavitelství, kteří se nepočítají mezi výše uvedené znalce, snadno odradí i velký stránkový rozsah knihy, když v ní navíc převažuje text nad obrázky. A kdo knihu přesto rychle neodloží, při letmém zalistování se ujistí o správnosti svého prvotního tušení, že výklad bude dosti náročný a málo záživný. Jen Prixovi souputníci budou knihu schopni (a ochotni) soustředěně přečíst od počátku až do konce.

I v daném případě ale platí, že první dojem trochu klame. Název totiž neprozrazuje, že úvodní třetina knihy je věnována rozboru středověkého stavebního vývoje celého kostela a jeho tvarosloví. Tento oddíl lze samozřejmě přečíst samostatně. Případný zájemce se tedy nutně nemusí prokousávat navazujícím blokem kapitol, věnovaných podrobnému rozboru tvarosloví gotických oken presbytáře. Pro upřesnění je třeba dodat, že jde o jeden jediný typ

kružbových oken, který čtenáře odvede z Uničova přes Slezsko do Francie a pak skrze střední Německo zpět do českých zemí. Tomuto srovnání je vyhrazena asi „jen“ třetina z celkového objemu knihy, protože zbytek stran pokrývají rejstříky, soupis literatury a poněkud samoočelný soupis popisů obrázků (oproti popiskům přímo pod obrázky je zde navíc uvedeno pouze autorství a vnošení, což by nikterak výrazně neprodloužilo sdělení přímo pod obrázky).

Při druhém prolistování kniha vzbudí další klamný dojem. Mnoho stran vypadá, jako kdyby se na nich vytiskla jen část textu. Chvilí trvá, než si čtenář uvědomí, že nedrží v ruce vadný výtisk, ale že tento efekt vznikl záměrně již při sazbě. Autor má totiž velkou „zálibu“ v častých a namnoze dlouhých poznámkách pod čarou. Což sazeč vyřešil tím, že nezřídka tok hlavního textu zdánlivě nelogicky ukončil v třetině či třeba půlce stránky, aby poznámky pod čarou navazovaly na odkazy v textu, ovšem někdy mezi onou linkou a hlavním textem vznikla až příliš rušivá prázdná plocha. V jednom případě je na stránce vysázen jen jeden řádek výkladu, pod ní následuje prázdná plocha, jež zaujímá asi necelou třetinu stránky, a zbytek vyplňuje obsáhlá poznámka pod čarou. Nic proti poznámkám, jež jsou umístěny v pravém slova smyslu pod čarou. V zásadě jsou praktičtější než poznámky řa-

zené na konci jednotlivých kapitol, případně až na konci knihy. U Prixova textu ale mělo být zvoleno právě opačné, byť obecně méně praktické řešení. Ostatně málokdo bude schopen plynule číst vlastní výklad a současně i namnoze předlouhé poznámky.

Pro širší okruh zájemců, a nevyjímaje v to odborníky, o středověkou architekturu je přístupnější první ze dvou tematických oddílů knihy. Věnován je rozboru stavebního vývoje kostela s chronologickým těžištěm v samém závěru přemyslovské éry a v době panování Jana Lucemburského. Autora přednostně zajímají první stavební etapy chrámu, který vyrůstal jako novostavba na místě svého předchůdce, postupně bořeného, jak přibývalo nové obvodové zdivo. Autor v zásadě mohl vycházet jen z povrchového průzkumu (zvláště v interiéru silně) barokizované stavby a formálního charakteru nepříliš početného souboru dochovaných architektonických prvků. Na základě řady vzájemně se podporujících indicí nastínil postupné budování vrcholně gotického chrámu tak, jak odpovídá obecně platnému modelu pro daný druh staveb. V první etapě tedy došlo k rozměření celého chrámového půdorysu, přičemž se započalo s výstavbou presbytáře a sakristie a z druhé strany současně i s výstavbou dvojice masivních hranolových věží, které určily vzhled západního průčelí. Jakmile byl v provozuschopném stavu dokončen presbytář, prioritou se stala výstavba pláště trojlodí, což si vynutilo přerušení prací na věžích. V další etapě pak docházelo k postupnému nárůstu obvodového zdiva trojlodí a věží, včetně západní kruchty vklíněné mezi hranoly věží (ty však byly definitivně dokončeny až v pozdně gotické etapě).

S Prixovým nástínem relativní chronologie (dílčích) stavebních etap uničovského chrámu lze sotva nějak zásadně polemizovat. Autorovy interpretace jednotlivých skutečností – zdá se – vcelku dobře zapadají do schématu, jak jej dokážeme vysledovat u těch městských farních kostelů, kde máme k dispozici průkaznější a „čitelnější“ nálezkové situace. K diskusi vybízí spíše předložená absolutní chronologie rozlišených etap. V daném ohledu se autor sympaticky nedostal do vleku dosavadního bádání, které se spoléhalo na vágní údaje v novověké místní tradici, nepodložené konkrétními písemnými prameny středověkého stáří. Kriticky nahlíží na většinový názor v dosavadní literatuře, že kostel byl vystavěn „až“ kolem roku 1330. Na základě širšího srovnávacího studia tesařských prvků klade výstavbu presbytáře a spodních částí věží do podstatně ranějšího období, již na přelom 13. a 14. století. Dostavbu trojlodí pak řadí do počátku 2. poloviny 14. století. Uplynulo tedy minimálně padesát let, než se podařilo kostel vybudovat ve víceméně plánovaném rozsahu, byť některé jeho části zdaleka ještě nebyly dokončeny (zejména dvojvěží). I v tomto ohledu lze k uničovskému chrámu dohledat řadu analogií.

Dílčí etapy autor datuje v rozmezí jednoho až tří desetiletí. Nejen na příkladu dochovaného západního portálu uničovského kostela si ale můžeme dobře uvědomit, že pokud navrhovanou absolutní dataci přijmeme, pak se budeme muset mnohem více spolehnout na autorovu intuici než na argumentační logiku. Autor se domnívá, že ostění hlavního vstupu bylo vytesáno někdy ve 20. letech, nejpozději na počátku 30. let 14. století, přičemž se odvolává na řadu analogií, které však stejně jako uničovský

příklad postrádají možnost nezávislého ověření formálního rozboru. Prixův postup je tedy ukázkovým příkladem tzv. důkazu kruhem. Průkazná by v tomto ohledu mohla být zejména dendrodata, leč ta nám u drtivé většiny příkladů chybí. Není pochyb, že Prixovo oko je léta cvičené a málokdo má srovnatelný přehled o tesařských architektonických prvcích daného období. Přesto se čtenáři vyplatí, když si zachová rezervovanější postoj k datování tesařských článků na jedno či dvě desetiletí. Raději si přiznejme, že ani v případě uničovského kostela nemáme k dispozici jednoznačné chronologické opory. A současně si položíme otázku, proč je vlastně nutné, abychom např. západní portál uničovského kostela datovali v intervalu jednoho desetiletí, maximálně patnáctiletí. Mám dojem, že snaha o precizaci absolutního datování může být mnohdy kontraproduktivní, protože rozostřuje naše vnímání limitů formálního rozboru kamenických prací. Kdo ví, jak by dopadla vzájemná konfrontace našich předních znalců gotické monumentální architektury, pokud by měli nezávisle na sobě datovat stejné kamenické kusy. Bylo by jistě zajímavé sledovat, v jakém rozptylu by se datace pohybovaly a jak konkrétně (kontrolovatelně) by byly zdůvodňovány. Ostatně sám uničovský kostel může být dobrým příkladem, jak moc se mohou rozcházet názory jednotlivých historiků umění ohledně datování.

Asi jen úzce specializovaní znalci tesařských architektonických prvků ocení druhý tematický oddíl knihy – *Kružbová okna uničovského presbytáře v slohových souvislostech*. Proč zrovna tyto kamenické články autor považuje na sledované stavbě za nejzajímavější? Na první pohled totiž zaujmou jen historiky umění. Asi jedině oni si uvědomí jejich typologickou výjimečnost v prostředí českých zemí, což je dáno zejména vrcholovým prvkem kružbového obrazce v podobě čtyřlístu natočeného osami listů nako-so. Právě tento zvláštní prvek autora inspiroval k hledání analogií v mnoha koutech západní a střední Evropy. Podarilo se mu jich posbírat opravdu velké množství. Geograficky nejbližší (nepočítáme-li vzácné moravské příklady) se nacházejí ve Slezsku, prvořadou pozornost však autor věnuje ukázkám z Francie a dnešního Německa, neboť je považuje za slohotvorně určující pro uničovská okna.

Mezi obtížně přehledným počtem probíraných analogií autor klade zvláštní důraz na příklady ze středního Německa. Právě zde, konkrétně u velkých farních kostelů v durynských městech Mühlhausenu a Arnstadt, se mu podařilo dohledat nejbližší doklady k celkovému provedení ostění uničovských oken. Autorem zjištěné shody v detailech kamenického provedení působí natolik přesvědčivě, že není pochyb o jejich nenáhodném výskytu ve vzájemně poměrně vzdálených lokalitách; sotva by takové složitější tvary ostění vznikly nezávisle na sobě. Danou souvislost autor využívá dvojím způsobem. Zaprvé mu durynské analogie slouží jako referenční pramenný materiál k dataci výstavby uničovského presbytáře do závěru 13. století. S tím lze vcelku souhlasit a vysoce ocenit, neboť tyto analogie, třebaže geograficky odlehle, se při datování jeví jako mnohem spolehlivější opory než povšechné odkazy na různé, po stránce kamenické vybavy ovšem nepříliš souřadné moravské či české stavby (např. z Olomouce či Kroměříže), jak to v případě uničovského kostela činilo dosavadní bádání.

V druhém plánu autor s dohledanými durynskými analogiemi zachází s mnohem smělejším záměrem. Nejde mu o nic menšího než o pochopení toho, jaké nároky na zjednané stavitele velkých městských chrámů kladli jejich zadavatelé, respektive stavebníci. Autor si je plně vědom nesouměřitelnosti celkové podoby městských farních kostelů ve význačných říšských městech a „v zapadlém severomoravském Uničově“ (s. 283). Tím spíš ale působí paradoxně, když spekuluje, že dávní uničovští měšťané na přelomu 13. a 14. století měli „dobré povědomí o tehdy moderní sakrální městské architektuře za západními hranicemi moravského markrabství a českého království“, přičemž si cíleně vyhlédli durynské vzory pro svůj farní chrám (s. 286). A v tomtéž smyslu dodává, že třeba kolínští či krnovští měšťané byli orientováni do Hesenska a bruntálští měšťané byli kromě toho prý svázáni i se středním Porýním. Lze-li stěží zpochybnit formální provázanost jednotlivých architektonických prvků ze vzájemně odlehklých lokalit, je ale nutné si stále znovu připomínat, že to jsou jen dílčí prvky ve vztahu k celkové architektuře toho kterého kostela. Proto mám dojem, že je mnohem pravděpodobnější, pokud budeme uvažovat, že užití daných oken v Uničově je víceméně náhodné. Spíš bych onu „cestu“ daného motivu vykládal v souvislosti s pohybem kameníků, hostejno zda jednotlivců, či skupin, případně nějakých kamenických vzorníků. Je pro mě lépe představitelné, že někteří z kameníků vyučených v jádru říše doputovali (náhodně) až do zapadlého Uničova, kde vytesali stejné kružby jako třeba v Mülhausenu. Že by však zdejší měšťané cíleně toužili zrovna po těchto obrazcích nejen coby žhavých výtvarných novinkách, ale také jako výrazu vaze, jež udržovali ke konkrétním říšským městům, jak o tom uvažuje D. Prix, mi připadá nikoli jako hypotéza, ale jako nepatřičná spekulace. Vždyť ji nelze podložit sebemenší indicií. Do hlav uničovských středověkých měšťanů už nikdy neuvidíme.

Těžko říci, proč se D. Prix, historik umění, který se vyznačuje mimořádně precizní kritikou pramene na úrovni formální analýzy, pouští do prapodivně znějících spekulací. Nicméně odhaduji, že je to dáno jeho tradičním uměleckohistorickým školením. Vede mě k tomu např. jeho výrok, že „v průběhu poslední třetiny 13. století se oblasti za východním okrajem středověké říše anebo položené na samotné její periferii vymkly pozici trpného, více či méně opožděného recipienta progresivních stylových výbojů, odehrávajících se v Porýní anebo západně od něj, a na evropské pole středověkého stavitelství vstoupily mnohem aktivněji“ (s. 284–285). Toto je asi jeden z podstatných důvodů, proč se D. Prix tak zarputile zabývá jedním specifickým typem kružbového okna. Lze v tom shledat přímou linku ke staršímu uměleckohistorickému výzkumu, kdy hlavní

badatelskou metou bylo odhalování (údajného) originálního rázu české středověké architektury. Do asi nejkrajnější polohy tento směr dovedl D. Líbal.

Mám dojem, že výsledky Prixem podniknutého pátrání po analogiích lze vykládat paradoxně zcela opačným způsobem: i na konci 13. století byly české země schopny pouze a jen „trpně“ přijímat jednotlivé stylové „výboje“ typu kružbového obrazce a zdaleka se nedokázaly vyrovnat celkové úrovni špičkového stavitelství v západnějších oblastech. Myslím, že dnešního medievistu by mělo nechat chladným, zda české země byly v něčem stylově progresivní či originální (nesporně vždy v mnohem větší míře zaostávaly), zvláště když dějiny středověké architektury v západní a střední Evropě lze nahlížet – s nadsázkou řečeno – jako jednu velkou „cestu“ různých formálních rysů směrem od západu k východu.

Mimochodem, jak se vlastně měří ona progresivnost? Sotva tím, že kameník přicházející z říše vytesal okna pro uničovský kostel. Je příznačné, že D. Prix si tuto možnost nepřipouští, ba ji mezi řádky vylučuje. V takovém případě by totiž zákonitě nemohl rozvíjet vznosné spekulace, že české země alespoň trochu držely krok ze Západem. Myslím, že je mnohem přínosnější sledovat pohyb konkrétních kameníků či jejich vzorníků, než abychom se pokoušeli vcítit do myslí dávných představitelů městské obce, zda (a proč raději) preferovali – dodejme, že s ohledem na jejich prostředky celkově nedostižné – architektonické vzory z Durynska, Hesenska či třeba Porýní. Nicméně je nutné ocenit, že pro rozvíjení kontaktního studia D. Prix odvedl velice záslužný kus práce. Jím těžce nashromážděný pramenný materiál ale vyžaduje strážlivější zhodnocení.

Odvážné spekulace na můj vkus zbytečně kazí celkově pozitivní dojem z nejnovější Prixovy knihy. Je totiž nutné zdůraznit, že je to další z řady autorových příkladových studií, což je žánr, vůči němuž má (nejen) české bádání o monumentální gotické architektuře nejcitelnější dluh. Doufejme, že D. Prix ve svém neuvěřitelném publikačním tempu nepoleví, a těšme se na další jeho důmyslné rozborů stavebního vývoje a stylových souvislostí konkrétních staveb. Nenechme se přitom odradit osobitým rázem Prixova psaní, zatíženého předlouhým poznámkovým aparátem, pečlivým, mnohdy ovšem až úmorným výčtem analogií a výrazovým rejstříkem, charakteristickým pro tradičně ukotvené historiky umění. Pod touto obtížně proniknutelnou slupkou se skrývají četné podněty k promýšlení podstatných témat středověkého stavitelství. Ani poté, co jsem se prokousal objemnou knihou o uničovských oknech, neváhám, mám-li práce D. Prix doporučit případným zájemcům. Velice užitečné mohou být pro badatele různého zaměření, nejen pro úzký okruh historiků středověké (sakrální) architektury.

JAN KYPTA